

ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΤΑΣΕΙΣ, ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ

Σιδηροδρομικός σταθμός Atocca,
Μαδρίτη, 2009

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται: 1. να αναλυθεί ο ολόενα και πιο σημαντικός ρόλος του έθνους-κράτους και της πολιτικής στον καθορισμό της μετανάστευσης ως διακριτής κοινωνικής διαδικασίας και στη ρύθμισή της καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα· 2. να επισημανθούν κάποιες μετατοπίσεις στο ρόλο του κράτους με την αύξηση της βαρύτητας υπερεθνικών ενώσεων και διεθνών οργανισμών στη χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες· 3. να σκιαγραφηθούν οι νέες τάσεις του ίδιου του μεταναστευτικού φαινομένου μετά το 1989 κυρίως, και 4. να παρουσιαστούν συνοπτικά ορισμένες θεωρητικές αναζητήσεις των τελευταίων είκοσι ετών. Υποστηρίζεται ότι, παρά τον καθοριστικό του ρόλο στην εξέλιξη του φαινομένου, το έθνος-κράτος δεν αποτελεί αναγκαστικά την καταλληλότερη μονάδα ανάλυσης της μετανάστευσης.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ο εθνοκρατικός καθορισμός της μετανάστευσης: Το 2005 οι μετανάστες –βάσει του ορισμού και των στοιχείων του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευ-

Η Λίνα Βεντούρα είναι ιστορικός και διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

σης— ανέρχονταν παγκοσμίως σε 191 εκατομμύρια. Ωστόσο, παρά την αύξηση του απόλυτου αριθμού τους κατά την τελευταία τριακονταετία, αποτελούν, όπως και στις αρχές του 20ού αιώνα, μόλις το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού.¹ Στις ΗΠΑ μάλιστα, εκεί που το 1910 το ποσοστό των ατόμων που είχαν γεννηθεί σε άλλη χώρα ήταν 14,7%, το 2000, χρονιά κατά την οποία καταγράφηκε το υψηλότερο αντίστοιχο ποσοστό των τελευταίων 90 ετών, έφθανε μόλις το 10% του πληθυσμού της χώρας.² Το μέγεθος της σύγχρονης διεθνούς μετανάστευσης δεν αποτελεί συνεπώς πρωτοφανές φαινόμενο, όπως συχνά υποστηρίζεται. Αντιθέτως, με δεδομένη την ιστορικά τεκμηριωμένη στενή σχέση της εκροής πληθυσμών με την οικονομική ανάπτυξη και τις δημογραφικές και κοινωνικές επιπτώσεις της, καθώς και με την εντεινόμενη διασύνδεση περιοχών του πλανήτη μεταξύ τους, το παράδοξο το οποίο απαιτεί πληρέστερη κατανόηση στις αρχές του 21ου αιώνα είναι γιατί οι άνθρωποι που μεταναστεύουν σε άλλη χώρα είναι συγκριτικά τόσο λίγοι.³

Εάν το ποσοστιαίο μέγεθος των διεθνών μεταναστών δεν είναι πρωτοφανές, υπάρχουν άλλες αλλαγές που επήλθαν με την πάροδο του 20ού αιώνα, οι οποίες επηρέασαν καθοριστικά το μεταναστευτικό φαινόμενο: πρόκειται για την αύξηση του αριθμού των κρατών και τη διεύρυνση των δικαιοδοσιών τους και των δυνατοτήτων ελέγχου που απέκτησαν. Ενδεικτικά, και εστιάζοντας στη μεταπολεμική περίοδο αποκλειστικά, τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ από 51 που ήταν, έφτασαν το 2005 τα 191. Κατά την περίοδο αυτή δεν αυξήθηκε απλώς ο αριθμός των κρατών, αλλά πολλές περιοχές του κόσμου μετατράπηκαν από αποικίες ή προτεκτοράτα σε έθνη-κράτη με όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά κυριαρχίας και ανεξαρτησίας και, συχνά, και δημοκρατικού πολιτεύματος. Όλος ο πλανήτης οργανώθηκε σε έθνη-κράτη με βάση το δυτικό πρότυπο του 19ου αιώνα. Για πρώτη φορά στην ιστορία οι περισσότεροι άνθρωποι σε όλες τις ηπείρους ορίστηκαν, τυπικά τουλάχιστον, πολίτες ενός κράτους και μέλη ενός έθνους.⁴

Εάν πάλι επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας μόνο στη μεταψυχροπολεμική εποχή, παρατηρούμε ότι, με τις πολιτικές ανατροπές στην Ανατολική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ οι οποίες ενέταξαν εκ νέου την περιοχή αυτή στο παγκόσμιο μεταναστευτικό σύστημα, η αύξηση του αριθμού των κρατών και της έκτασης των συνόρων συνέβαλε αποφασιστικά στη διόγκωση του αριθμού των καταμετρώντων μεταναστών, προσθέτοντας μετακινήσεις που παλαιότερα ορίζονταν ως εσωτερικές στην κατηγορία των διεθνών μεταναστεύσεων. Έτσι, μόνον η διάλυση της ΕΣΣΔ ενέταξε στις διεθνείς μεταναστευτικές στατιστικές 27 εκατομμύρια στον αριθμό των ατόμων που ζουν εκτός της χώρας γέννησής τους, όχι λόγω της μετακίνησης κατοίκων της, αλλά εξαιτίας της μετατόπισης των συνό-

ρων.⁵ Επιπλέον, οι πολιτικές μεταβολές στις εν λόγω χώρες, οι οικονομικές αναδιαρθρώσεις και οι πολεμικές συγκρούσεις που τις ακολούθησαν, με τις δραματικές επιπτώσεις που είχαν στη ζωή των κατοίκων, σε συνάρτηση με την κατάργηση των περιορισμών εξόδου, προκάλεσαν τα μεγαλύτερα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα στο εσωτερικό της Ευρώπης από την περίοδο αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αναδεικνύοντας με πρόσθετους τρόπους τη σημασία που έχουν για το μεταναστευτικό φαινόμενο ο αριθμός των κρατών, η διάρθρωσή τους και οι μεταξύ τους σχέσεις.⁶ Ο πολλαπλασιασμός των εθνών-κρατών και οι διεργασίες που οδήγησαν στην κατίσχυση αυτού του προτύπου πολιτικής οργάνωσης και του εθνικισμού σε όλη σχεδόν την υφήλιο, επηρέασαν λοιπόν καθοριστικά το ίδιο το μεταναστευτικό φαινόμενο, τη διαχείριση και τις προσλήψεις του.

Οι κρατικοί μηχανισμοί διαδραμάτισαν κατά τον 19ο και 20ό αιώνα καθοριστικό ρόλο μεταξύ των σύνθετων και διαπλεκόμενων —τοπικά και χρονικά ιδιόμορφων— παραγόντων που διαμόρφωναν και μετασχημάτιζαν τις εθνικές ταυτότητες. Οι εθνικές ταυτότητες, οι οποίες διαφέρουν από άλλες επειδή ακριβώς συνδέονται στενά με την ύπαρξη ή τη διεκδίκηση κράτους, χρησιμοποιήθηκαν αθρόα για να νομιμοποιήσουν τις διακρίσεις μεταξύ των πολιτών και των ξένων και μεταξύ διαφόρων κατηγοριών αλλοδαπών.⁷ Με την κατίσχυση των ταξινομιών που βασίζονται στις εθνικές κατηγορίες, οι μετανάστες έγιναν αντιληπτοί σε πολλές χώρες ως μέλη ξένων εθνών με τα οποία εξακολουθούσαν να συνδέονται. Η παρουσία τους αντιμετωπίστηκε ως εν δυνάμει απειλή για την κρατική κυριαρχία και ασφάλεια, αλλά και για την οικονομική ευμάρεια και την κοινωνική συνοχή των χωρών υποδοχής.⁸

Παράλληλα, τα κράτη κατά τον 19ο αιώνα, αλλά με πιο έντονους ρυθμούς κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, επέκτειναν τη δικαιοδοσία τους και το συγκεντρωτικό έλεγχο που ασκούσαν. Με την καθιέρωση του διαβατηρίου, την ενίσχυση του ελέγχου των συνόρων και της μετακίνησης των ξένων πληθυσμών και με τους νέους νόμους που αποσκοπούσαν στην προστασία της αγοράς εργασίας κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα εμπεδώθηκαν περαιτέρω οι διακρίσεις εις βάρος των μεταναστών. Με την επιβολή συνοριακών ελέγχων επιτρεπόταν η είσοδος σε ορισμένες μόνο κατηγορίες ατόμων ή ομάδων και θεσπίστηκαν όροι προκειμένου να εγκριθεί η διάβαση στην εθνοκρατική επικράτεια: έτσι τα κρατικά σύνορα λειτουργούσαν ολοένα και πιο αποτελεσματικά ως διαφοροποιητικά φίλτρα.⁹ Η επιβολή ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων ελέγχου της εισόδου επηρέαζε το μέγεθος και τη σύνθεση των πληθυσμιακών εισροών και συνέβαλε στη διαμόρφωση διαφορετικών κατηγοριών μεταναστών στο εσωτερικό των κρατών που

καταλάμβαναν διαφορετικές εργασιακές και κοινωνικές θέσεις: νόμιμοι, προσωρινοί εργάτες, στερούμενοι εγγράφων, κ.λπ.

Μετά την είσοδο του μεταναστευτικού πληθυσμού στην επικράτειά του, το κράτος, ελέγχοντας την πρόσβαση στην ιθαγένεια, όριζε νομικά τον εθνικό και τον ξένο πληθυσμό και επηρέαζε τις σχέσεις τους. Η ιθαγένεια αποτελούσε ταυτόχρονα, από το 19ο αιώνα και μετά, βασικό κριτήριο για την πρόσβαση στο δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή.¹⁰ Εξάλλου, το δίκαιο συνολικά διέκρινε ανάμεσα στον εθνικό πληθυσμό και τους ξένους και συνέβαλλε στη διαμόρφωση κοινωνικών αναπαραστάσεων που προσέδιδαν στους τελευταίους μία περιθωριακή θέση. Οι μετανάστες καθιλώνονταν έτσι σε μειονεκτικό νομικά και πολιτικά καθεστώς, καθεστώς το οποίο χαρακτηριζόταν στις περισσότερες περιπτώσεις από την προσωρινότητα. Η άδεια εισόδου στην επικράτεια, η άδεια παραμονής και εργασίας, η δυνατότητα να ζήσει ο αλλοδαπός με την οικογένειά του, δεν αποτελούσαν δικαιώματα, αλλά ήταν στην απόλυτη δικαιοδοσία του κράτους υποδοχής να χορηγεί, να αρνείται, να μην ανανεώνει ή να αφαιρεί μία άδεια, εάν έκρινε ότι κινδυνεύει η δημόσια τάξη, η εθνική ασφάλεια ή η οικονομική ευημερία. Μεταπολεμικά το κράτος-πρόνοιας θέσπισε και αυτό μία διάκριση μεταξύ εθνικού και ξένου πληθυσμού, σε αυτούς που είχαν δικαιώματα και σε εκείνους που δεν είχαν. Μέσω κοινωνικών καθεστώτων και θεσμών όπως το κράτος πρόνοιας, η ιθαγένεια ή η άδεια παραμονής, το έθνος-κράτος επηρέαζε καθοριστικά τις πιθανότητες πρόσβασης των κατηγοριοποιημένων κοινωνικών ομάδων και των ατόμων στην εργασία, τη δικαιοσύνη, τη γνώση, ακόμα και την υγεία.¹¹

Τα κράτη ανέπτυξαν ποικίλες κατηγοριοποιήσεις, διαφοροποιώντας όχι μόνο τους πολίτες τους από τους αλλοδαπούς, αλλά και τους μετανάστες από τους πρόσφυγες, τους νόμιμους από τους «παράνομους» αλλοδαπούς κ.λπ. Θέσπισαν ποικίλα νομικά καθεστώτα για τις διάφορες κατηγορίες που όριζαν, εντάσσοντας κάποιους στο σώμα των πολιτών ή των νόμιμα διαμενόντων στο έδαφός τους και αποκλείοντας άλλους.¹² Παράλληλα, με τη συνδρομή των ελίτ και ποικίλων διαμεσολαβητών, εδραίωσαν ένα σύνολο ρητών και άρρητων κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων και ιεραρχήσεων βάσει «φυλετικών χαρακτηριστικών», της εντοπιότητας, του εθνοπολιτισμικού ανήκειν, της τάξης και του φύλου, το οποίο καθόριζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τις πιθανότητες επιβίωσης, κοινωνικής ανόδου και συμμετοχής των ατόμων. Κάποιες διαφορές εργαλειοποιήθηκαν, ενώ η σημασία άλλων υποβαθμίστηκε: το μη λευκό χρώμα του δέρματος, το διαφορετικό θρήσκευμα και κάποιες πολιτισμικές πρακτικές των μεταναστών χρησιμοποιήθηκαν συχνά για να τους

προσδέσουν στις κατώτερες κοινωνικά θέσεις, καθιστώντας τους κοινωνικά ορατούς και νομιμοποιώντας τις διακρίσεις εναντίον τους. Τα θεσμικά σύνορα που υψώθηκαν στο εσωτερικό των κρατών με την καθιέρωση ποικίλων νομικών κατηγοριοποιήσεων και καθεστώτων διαβίωσης συνέβαλλαν καθοριστικά στην αναπαραγωγή και όξυνση των διαφορών αυτών μεταξύ των ποικίλων ονοματισμένων πληθυσμιακών κατηγοριών, στην περιχαράκωση των διαφοροποιημένων προσλήψεών τους. Εγκαθιδρύθηκαν λοιπόν μηχανισμοί ελέγχου της πρόσβασης στο ανήκειν, τις κοινωνικές παροχές και τη νομή του πλούτου, αλλά και τρόποι νομιμοποίησης του αποκλεισμού ή της άνισης πρόσβασης. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα σύγχρονα έθνη-κράτη ενσωμάτωναν διά του αποκλεισμού και νομιμοποιούσαν τις εκάστοτε επιλογές τους με κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις, με ιδεολογικές και πολιτισμικές αναφορές.¹³

Μεταπολεμικά, με την παραχώρηση του δικαιώματος στην πρόσβαση στις παροχές του κράτους πρόνοιας στους νόμιμους μετανάστες σε ορισμένες χώρες, μειώθηκε στο εσωτερικό τους η βαρύτητα της διάκρισης μεταξύ των πολιτών και των αλλοδαπών και αυξήθηκε η σημασία της νομιμότητας της διαμονής και του τύπου της άδειας παραμονής των τελευταίων, που προσδιόριζαν πλέον τις ευκαιρίες ζωής τους.¹⁴ Κατά τις τελευταίες δεκαετίες με την υπονόμευση του κράτους πρόνοιας και την ελαστικοποίηση της εργασίας περιορίζονται ολοένα και περισσότερο οι κατηγορίες τόσο των γηγενών όσο και των μεταναστών εργαζομένων που έχουν πρόσβαση σε σταθερή απασχόληση και στις παροχές του κράτους πρόνοιας. Ολοένα και περισσότεροι ντόπιοι και αλλοδαποί εργάζονται με διαφορετικά, άλλοτε περιορισμένα και άλλοτε ανύπαρκτα, εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα, προκειμένου, όχι μόνο να μειωθεί το κόστος της παραγωγής και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αλλά και να αυξηθεί η ευελιξία της αγοράς εργασίας και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι καπιταλιστικές οικονομίες εκμεταλλεύονται σήμερα, όπως και παλαιότερα, με επιτυχία το συνδυασμό ποικίλων καθεστώτων εργασίας (ντόπιων και αλλοδαπών, νόμιμων και στερούμενων άδειας εργασίας μεταναστών, κ.ά.).¹⁵

Η επίσημη και ανεπίσημη πολιτική των κρατών υποδοχής, σε συνάρτηση με τα δεδομένα της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, καθορίζουν λοιπόν σε μεγάλο βαθμό εάν θα πραγματοποιηθεί μια πληθυσμιακή μετακίνηση και ποια θα είναι τα χαρακτηριστικά της. Τα κράτη –και οι υπερεθνικές ενώσεις ή οι διεθνείς οργανισμοί στους οποίους μετέχουν– είναι αυτά που ορίζουν κάποιους μετανάστες ως «νόμιμους» και άλλους ως «παράνομους» ή «λαθρομετανάστες» επηρεάζοντας καταλυτικά τις συνθήκες διαβίωσής τους.¹⁶ Ο έλεγχος των πληθυσμιακών εισ-

ρών και των μεταναστών είναι αποφασιστικής σημασίας για τα κράτη επειδή αφορά τον έλεγχο της επικράτειας, της αγοράς εργασίας, του ανήκειν και των μηχανισμών απόδοσης της ιδιότητας του μέλους της πολιτικής κοινότητας· αφορά συνεπώς, μεταξύ άλλων, και τον έλεγχο της κοινωνικής βάσης της εξουσίας. Ο έλεγχος των συνόρων από τα κράτη και η θέσπιση ποικίλων μορφών ταξινομικής διαφοροποίησης και θεσμικού διαχωρισμού των πολιτών από τους μετανάστες, καθιστούν τη διεθνή μετανάστευση διακριτή κοινωνική διαδικασία.¹⁷ Εάν η μετανάστευση οριστεί ως μια μετακίνηση ανθρώπων οι οποίοι διασχίζουν βαρύνοντα σύνορα, σύνορα μεστά νοημάτων, κατά τη σύγχρονη εποχή, πιο έντονα από ό,τι στο παρελθόν, τα σύνορα αυτά ταυτίζονται εν πολλοίς με τα κρατικά (και με εκείνα που οροθετούνται από τις υπερεθνικές ενώσεις τις οποίες συγκροτούν τα κράτη).¹⁸

Η τυπική ισομορφία μεταξύ των εθνών-κρατών αποκρύπτει ωστόσο τις τεράστιες ανισότητες πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος, την άνιση επιρροή τους στις υπερεθνικές ενώσεις και στους διεθνείς οργανισμούς, αλλά και τη μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τους στο χρόνο. Παράλληλα, οι διαφορετικές κρατικές δομές και παραδόσεις διαμορφώνουν αποκλίνοσες, αλλά και μεταβαλλόμενες, ικανότητες ελέγχου των συνόρων, των μετακινήσεων και των διαδικασιών ενσωμάτωσης των μεταναστών. Τα κράτη διαφέρουν επίσης ως προς το πόσο ευάλωτα είναι στις πιέσεις ξένων δυνάμεων αλλά και ισχυρών ομάδων συμφερόντων στο εσωτερικό τους και ως προς την ικανότητά τους να διαμορφώνουν και να εφαρμόζουν μακροπρόθεσμες πολιτικές. Η αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών πολιτικών ποικίλλει λοιπόν, ενώ συχνά οι διακηρυγμένοι στόχοι δεν ταυτίζονται με τους αφανείς. Τα σύνορα και οι κρατικές πολιτικές περιορίζουν τις μετακινήσεις, αλλά τα πρώτα είναι πορώδη και οι δεύτερες έχουν κενά και αντιφάσεις. Η ύπαρξη αντιτιθέμενων συμφερόντων στις κοινωνίες υποδοχής, οι διιστάμενες ιεραρχήσεις κρατικών φορέων, η προσαρμογή των στρατηγικών των εν δυνάμει μεταναστών στα μεταβαλλόμενα καθεστώτα μετανάστευσης και άλλοι κοινωνικοί παράγοντες συχνά δημιουργούν χάσματα μεταξύ των επιδιώξεων και των αποτελεσμάτων των κρατικών πολιτικών.¹⁹

Οι προϋποθέσεις εισόδου που επιβάλλουν τα κράτη και ο άνισης αποτελεσματικότητας έλεγχος των συνόρων τους δεν κατορθώνουν να αποτρέψουν πλήρως την είσοδο, διαμονή ή εργασία αλλοδαπών, καθορίζουν, όμως, σε μεγάλο βαθμό την έκταση και το χαρακτήρα των μεταναστεύσεων. Αλλά και η ελεύθερη είσοδος σε μια χώρα δεν διαφυλάσσει από την περιθωριοποίηση στο βαθμό που οι πολιτικές των κρατών και των υπερεθνικών ενώσεων υψώνουν θεσμικά και φαντασιακά σύνορα αποκλείοντας

κάποιες κατηγορίες μεταναστών από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική συμμετοχή και την κοινωνική κινητικότητα. Η παγκοσμιοποίηση, οι υπερεθνικές ενώσεις και η αύξηση των ροών ενδέχεται να εξαφανίζουν ή να καθιστούν πιο πορώδη κάποια σύνορα, την ίδια όμως ώρα χαράζουν και σκληραίνουν άλλα.²⁰ Οι μετανάστες από τη μεριά τους αναπτύσσουν και προσαρμόζουν τις στρατηγικές τους στις εκάστοτε συνθήκες προκειμένου να υπερβούν τα εδαφικά, θεσμικά και κοινωνικά σύνορα, εκμεταλλεύονται τα ρήγματα και τις αντιφάσεις των πολιτικών, και συχνά πετυχαίνουν το στόχο τους, εκκινούν ωστόσο από υποδεέστερη θέση, έχουν να αντιμετωπίσουν πολλαπλά εμπόδια και πληρώνουν δυσανάλογο τίμημα ακόμα και όταν κατορθώνουν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους με τη μετακίνησή τους.

Πολιτικοποίηση της μετανάστευσης: Τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αντιμετωπίζονταν από τους διεθνείς οργανισμούς και τις κυβερνήσεις ως διακριτές κατηγορίες μετακινούμενων.²¹ Με τη θεαματική αύξηση των προσφυγικών ροών από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, οι πρόσφυγες άρχισαν να συγχέονται στον πολιτικό λόγο και στα μέτρα των δυτικών κυβερνήσεων με τους μετανάστες και η πολιτική ασύλου βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων περί μετανάστευσης και των μέτρων περιορισμού των εισροών. Οι αιτούντες άσυλο και οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται πλέον εν πολλοίς ως μεταμφιεσμένοι οικονομικοί μετανάστες.²²

Σε σύγκριση ωστόσο με τις αναπτυσσόμενες χώρες, οι ανεπτυγμένες έχουν δεχθεί πολύ μικρά ποσοστά προσφύγων τις τελευταίες δεκαετίες: το 2002 μόλις 21,9% των προσφύγων ζούσε στην Ευρώπη και 5,1% στη Βόρεια Αμερική, ενώ το 45,3% προσπαθούσε να επιβιώσει στην Ασία και το 22,2% στην Αφρική.²³ Οι σύγχρονοι πρόσφυγες των αναπτυσσόμενων χωρών –με λίγες εξαιρέσεις– παραμένουν στην ευρύτερη περιφέρειά τους.²⁴ Μετά το 1989 όμως, στην Ευρώπη, η όξυνση των εθνικιστικών και άλλων συγκρούσεων και οι διώξεις μειονοτήτων στις χώρες του πρώην Συμφώνου της Βαρσοβίας προκάλεσαν εκ νέου σημαντικές προσφυγικές ροές. Στο διάστημα από το 1989 έως το 1998 περισσότερα από τέσσερα εκατομμύρια άτομα είχαν υποβάλει αιτήσεις ασύλου στη Δυτική Ευρώπη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αφορμή για την όξυνση των ξενοφοβικών στάσεων και επιτάχυνε διαδικασίες αναθεώρησης συνταγμάτων, πολιτικών ασύλου και νόμων καθώς και την επιβολή ποικίλων περιοριστικών μέτρων.²⁵

Παράλληλα, αν και η είσοδος νέων αλλοδαπών εργατών στη Δυτική Ευρώπη είχε ήδη απαγορευτεί μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973-74, η εισροή μεταναστών δεν

σταμάτησε, έλαβε απλώς άλλη μορφή, κυρίως αυτή της οικογενειακής επανένωσης και δευτερευόντως της μετανάστευσης «χωρίς χαρτιά». Μετά την απαγόρευση αυτή, οι κυβερνήσεις και οι ήδη διαμένοντες στις ευρωπαϊκές χώρες μετανάστες άρχισαν σταδιακά να αντιλαμβάνονται ότι η εγκατάσταση των τελευταίων δεν ήταν ένα προσωρινό φαινόμενο. Ενώ, όμως, οι διαδικασίες διεύρυνσης της ΕΟΚ-ΕΕ και η διάδοση της ιδέας μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας βελτίωσαν την αντιμετώπιση των μεταναστών από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης, η συνειδητοποίηση της μονιμότητας της εγκατάστασης όσων προέρχονταν από χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, η οποία ολοκληρώθηκε σε μία περίοδο οικονομικής κρίσης, είχε αποτέλεσμα να καλλιεργηθεί μεγαλύτερη εχθρότητα απέναντί τους. Η εχθρότητα έναντι των αιτούντων άσυλο, των προσφύγων και ορισμένων μεταναστών αποτέλεσε κεντρικό άξονα του λόγου και της πολιτικής στρατηγικής των ακροδεξιών κομμάτων σε πολλές χώρες της Ευρώπης από τη δεκαετία του 1980 κι ύστερα.

Την ίδια περίπου εποχή, διεθνή γεγονότα και συγκρούσεις καθώς και η διάδοση θεωριών περί μιας «παγκόσμιας ισλαμικής συνωμοσίας» ή μιας «σύγκρουσης των πολιτισμών» όξυναν τις βαθιά ριζωμένες προκαταλήψεις εναντίον των μουσουλμάνων ιδίως μεταναστών σε πολλά μέρη του κόσμου και συνέβαλαν στον ακόμα μεγαλύτερο στιγματισμό και κοινωνικό αποκλεισμό τους.²⁶ Η εισροή και η παραμονή των μεταναστών μεταβλήθηκαν σε διακύβευμα και της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής των κρατών. Στις αρχές του 21ου αιώνα, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στις ΗΠΑ, τη Βρετανία και την Ισπανία, ο έλεγχος της μετανάστευσης συνδέθηκε ακόμα στενότερα με την εθνική ασφάλεια. Παρά την ύπαρξη και τη δράση μαχητικών αντιρατσιστικών κινήματων, στοιχεία του λόγου των ακροδεξιών κομμάτων διαδόθηκαν σε ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού και νομιμοποιήθηκαν –μερικώς τουλάχιστον– από αρκετά, λιγότερο ακραία, κόμματα, διευκολύνοντας την επιβολή μιας ακόμη πιο αυστηρής πολιτικής ελέγχου και καταστολής.

Πολιτική περιορισμού της παράτυπης μετανάστευσης: Η απαγόρευση της νόμιμης εισροής μεταναστών και η εντατικοποίηση των ελέγχων υποχρέωσε εκείνους που ήταν εξαναγκασμένοι να μετακινηθούν, αλλά και όσους είχαν ισχυρά κίνητρα να μεταναστεύσουν, να ακολουθήσουν την οδό της παράτυπης εισόδου, διαμονής ή εργασίας στα κράτη υποδοχής. Τα ανεπτυγμένα κράτη απάντησαν με πρόσθετα μέτρα περιορισμού της μη κανονικής μετακίνησης και καταστολής των παράτυπων μεταναστών. Τα περιοριστικά μέτρα επιβαρύνουν το βαλάντιο όσων μετακινούνται, οδηγούν στην απαξίωση της αξιοπρέπειάς τους και επιφέρουν το θάνατο πολλών. Το κόστος τους αποδεικνύεται όμως βαρύ και για τις

οικονομίες των κρατών υποδοχής. Το κόστος του ελέγχου των συνόρων, της έκδοσης βίζας και αδειών παραμονής και εργασίας, της δίωξης, της κράτησης, της απέλασης, του ελέγχου των αιτήσεων ασύλου, κ.ά., ανέρχεται στα 25 πλουσιότερα κράτη σε 25-30 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως.²⁷ Πέρα από το δυσθεώρητο ύψος των εξόδων, οι περισσότεροι ειδικοί συμφωνούν πλέον ότι η περιοριστική και κατασταλτική πολιτική των κρατών δεν έχει την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα και ότι η κατίσχυσή της έγκειται κυρίως στη συμβολική της σημασία στην εικόνα που διαμορφώνει το κοινό για τις ελεγκτικές ικανότητες των κυβερνήσεων. Η ορατότητα της περιοριστικής πολιτικής επιτρέπει δηλαδή στις κυβερνήσεις να αναπτύσσουν μια ρητορική ελέγχου διατηρώντας τις πλαϊνές πόρτες ανοικτές για τις εισροές. Το συχνά παρατηρούμενο χάσμα μεταξύ των διακηρυγμένων και των αφανών στόχων, μεταξύ των επιδιώξεων και των αποτελεσμάτων των κρατικών πολιτικών, καθίσταται έτσι λειτουργικό: από τη μια, οι ανάγκες της αγοράς εργασίας ικανοποιούνται με τη νόμιμη και την παράτυπη μετανάστευση. Από την άλλη, οι κυβερνήσεις εμφανίζονται να αποθαρρύνουν ρητά και έμπρακτα την είσοδο μεταναστών αποφεύγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να επιβαρυνθούν με το πολιτικό κόστος της εισροής αλλοδαπών εργατών.²⁸ Σε μια εποχή λοιπόν που τα αίτια που ωθούν τους μετανάστες να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους αποκτούν αυξημένη βαρύτητα και τα κίνητρα που τους ελκύουν προς τις χώρες υποδοχής παραμένουν ισχυρά, οι κυβερνήσεις εξακολουθούν να παίζουν ένα βαρύνοντα ρόλο στη μετανάστευση περιορίζοντας και ρυθμίζοντας την είσοδο αλλοδαπών στην επικράτειά τους, χωρίς να γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι ταυτόχρονα διευκολύνουν, επιτρέπουν ή ανέχονται κάποιες μορφές εισροών.²⁹

Από τα κράτη στις περιφερειακές ενώσεις: Στην Ευρώπη, αλλά και σε άλλες ηπείρους, σημαντικό μέρος της μεταναστευτικής πολιτικής τείνει να μεταφερθεί από το εθνικό σε ένα ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο. Στην ΕΕ οι συνθήκες του Σένγκεν και του Μάαστριχτ, η θέσπιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ατόμων, τα αυξανόμενα μέτρα επιτήρησης των κοινών εξωτερικών συνόρων, η κοινή αντιμετώπιση της ασφάλειας και των πολιτών τρίτων χωρών προετοίμασαν το έδαφος για τη –μερική τουλάχιστον– χάραξη, από το 2004, της πολιτικής και σε αυτό τον τομέα από τα υπερεθνικά της όργανα. Τα σύνολα, και μαζί με αυτά εν μέρει και τα όρια του ανήκουν, έχουν μετατοπιστεί από το εθνικό στο περιφερειακό επίπεδο, υψώνοντας τείχη γύρω από το «ευρωπαϊκό κάστρο». Και στο εσωτερικό της ΕΕ θεσμικά και φαντασιακά τείχη υψώνουν εμπόδια στην ενσωμάτωση των μεταναστών από χώρες που δεν είναι κράτη-μέλη της ΕΕ: οι εγκατεστημένοι από παλιά μετανάστες που δεν είναι

πολίτες κράτους-μέλους της ΕΕ, παρότι απολαμβάνουν –τυπικά τουλάχιστον– πολλά κοινωνικά, και σε ορισμένα κράτη και πολιτικά, δικαιώματα, γνώρισαν μεταπολεμικά διακρίσεις και αποκλεισμούς σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τους ξένους εργάτες που προέρχονταν από ευρωπαϊκά κράτη. Εξάλλου, παρά τα πρόσφατα μέτρα ένταξης και τις οδηγίες εναντίον των διακρίσεων, εξακολουθούν να μην έχουν τα ίδια προνόμια με τους τελευταίους ούτε τις ίδιες πιθανότητες κοινωνικής ανόδου.³⁰

Η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας: Η μεταπολεμική μετανάστευση συντελέστηκε σε μια περίοδο όπου, αφενός, το διεθνές δίκαιο επεκτεινόταν ολοένα και περισσότερο, η οικονομία διεθνοποιούνταν εντατικότερα και οι διμερείς κρατικές συμφωνίες ήταν διαδεδομένες, και, αφετέρου, το κράτος γινόταν ολοένα και πιο παρεμβατικό. Οι διεθνείς οικονομικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί οργανισμοί που αποτέλεσαν, υπό την αιγίδα των ΗΠΑ, το οργανωτικό πλαίσιο της φιλελεύθερης μεταπολεμικής διεθνούς τάξεως, παρενέβησαν εξ αρχής και με ποικίλους τρόπους στη ρύθμιση των προσφυγικών και των μεταναστευτικών ροών.³¹ Παράλληλα, κατά τις περισσότερες μεταπολεμικές μεταναστεύσεις έως το 1973-1974, οι αρχικοί μετανάστες μετακινούνταν στην πλειονότητά τους μετά την υπογραφή διμερών συμφωνιών ανάμεσα στις χώρες καταγωγής τους και στα κράτη υποδοχής. Ωστόσο, παρά την ίδρυση εξειδικευμένων διεθνών οργανισμών, την ανάπτυξη ενός διακρατικού θεσμικού πλαισίου και την προώθηση σχετικών οδηγιών, δεν έχει θεσπιστεί μέχρι σήμερα ένα διεθνές καθεστώς ρύθμισης της κινητικότητας της εργασίας.

Σταδιακά πάντως, με την εναργέστερη κατανόηση από τις σημερινές κυβερνήσεις ότι οι διεθνείς μετακινήσεις δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μεμονωμένα από τα εθνικά κράτη, σημειώνεται μετατόπιση προς τη διεθνή συνεργασία για τη ρύθμιση της μετανάστευσης. Οι διεθνείς οργανισμοί αναγνωρίζουν ότι στο σύγχρονο κόσμο η κινητικότητα είναι αναπόφευκτη και υπογραμμίζουν τα οφέλη των ρυθμισμένων ροών και τους κινδύνους των παράτυπων μετακινήσεων. Υιοθετούν βαθμιαία τις απόψεις έγκυρων αναλυτών σύμφωνα με τις οποίες είναι πιο ρεαλιστικό να προωθηθούν πολιτικές που ενθαρρύνουν τα επιθυμητά χαρακτηριστικά της μετανάστευσης παρά να επιχειρηθεί να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές της συνέπειες.³²

Πρόσφατα οι διεθνείς οργανισμοί διερευνούν εντατικά το ρόλο των διακρατικών σχέσεων στη ρύθμιση των μετακινήσεων και τη σχέση της μετανάστευσης με την αναπτυξιακή πολιτική, το διεθνές εμπόριο και την παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Προβάλλονται έτσι συστηματικά η αναγκαιότητα της συνεργασίας κρατών αποστολής και υποδοχής, τα οφέλη της μετανάστευσης για την ανάπτυξη των χωρών αποστολής μέσω της μεταβίβασης

εμβασμάτων, επενδύσεων, γνώσεων και δεξιοτήτων και μελετώνται οι ποικίλες διασυνδέσεις των πληθυσμιακών μετακινήσεων με τους μετασχηματισμούς της παγκόσμιας οικονομίας.³³ Ο διάλογος στους διεθνείς οργανισμούς εστιάζει ταυτόχρονα στον έλεγχο των πληθυσμιακών ροών και στην πρόληψη της μη κανονικής εισόδου μεταναστών. Προτείνεται κυρίως η επαναθέσπιση προγραμμάτων νόμιμων μετακινήσεων, ιδίως για τομείς όπου η ζήτηση είναι συστηματική, η καθιέρωση μορφών προσωρινής ή κυκλικής μετανάστευσης με την ταυτόχρονη ανεύρεση τρόπων μεταφοράς των κοινωνικών ασφαλίσεων και το σχεδιασμό μέτρων ενθάρρυνσης της παλιννόστησης.³⁴ Με τη θέσπιση προγραμμάτων προσωρινής μετανάστευσης υποστηρίζεται ότι θα μειωθεί η παράτυπη μετανάστευση με τη διάνοιξη νόμιμων οδών μετακίνησης και απόκτησης εισοδήματος και ότι θα επωφεληθούν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη: τα κράτη υποδοχής και αποστολής, αλλά και οι ίδιοι οι μετανάστες. Η αποτελεσματική διεθνής συνεργασία στον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης προϋποθέτει ωστόσο μέτρα που αντιβαίνουν σε άλλες πολιτικές επιλογές των διεθνών οργανισμών (όπως είναι ο έλεγχος της αγοράς εργασίας, η μείωση των κερδών κάποιων οικονομικών ή κοινωνικών ομάδων από την παράτυπη μετανάστευση, η ριζικότερη αναθεώρηση της νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης και η αλλαγή της πολιτικής ρητορείας των ισχυρών κρατών) δυσχεραίνοντας την ουσιαστική προώθησή της.³⁵

Στα διεθνή φόρα τέλος μεταβάλλονται βαθμιαία και οι αντιλήψεις περί ενσωμάτωσης. Διαμορφώνονται προσεγγίσεις της ένταξης οι οποίες δεν προαπαιτούν τη μόνιμη εγκατάσταση. Διερευνώνται σταδιακές μορφές απόκτησης δικαιωμάτων που αποφεύγουν τη διχοτομική λογική της ενσωμάτωσης ή του αποκλεισμού και ανορθόδοξες μορφές της ιδιότητας του πολίτη. Με την προτεινόμενη διαφοροποιημένη κατανομή πολιτικών, αστικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αποσυνδέονται στοιχεία που θεωρούνταν μέχρι σήμερα συστατικά της ιδιότητας του πολίτη και προωθείται η θέσπιση μορφών διαβαθμισμένης συμμετοχής στη ζωή των χωρών υποδοχής.³⁶

ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Πολλαπλασιασμός των τόπων αποστολής και υποδοχής: Έως πρόσφατα οι διεθνείς μεταναστευτικές ροές είχαν συνήθως συγκεκριμένες αφετηρίες και καθορισμένες κατευθύνσεις. Βάσει των διαθέσιμων στοιχείων, εδώ και 50 μόλις χρόνια τα κράτη υποδοχής περιορίζονταν σε λίγες οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, ενώ τα περισσότερα κράτη αποστολής βρίσκονταν στην Ευρώπη.³⁷ Η εντεινόμενη οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι πολιτικές ανατροπές του 1989-1991, η μεταβολή της πολιτικής των κρατών, η στιγμιαία σχεδόν εξάπλωση των

πληροφοριών καθώς και η σχετικά χαμηλή τιμή και η ταχύτητα των μετακινήσεων μείωσαν σταδιακά τη σημασία παλαιότερων μορφών μετανάστευσης που σχετίζονταν με αποικιακούς δεσμούς ή διακρατικές συμφωνίες.

Εδώ και μερικές δεκαετίες έχουν αυξηθεί οι τόποι αποστολής, διέλευσης και υποδοχής, πολλά κράτη αποστολής μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής, πολλά κράτη είναι ταυτόχρονα τόποι αποστολής και υποδοχής μεταναστών και οι ροές είναι πιο παγκοσμιοποιημένες και ετερογενείς. Στην Ευρώπη ενδεικτικό της παγκοσμιοποίησης των ροών κατά την τελευταία εικοσαετία είναι το παράδειγμα των κρατών του Νότου και αρκετών πρώην σοσιαλιστικών χωρών που μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Διεθνώς είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο αριθμός των κρατών που απασχολούν επίσημα ξένους εργάτες αυξήθηκε από 42 το 1970 σε 90 το 1990, ενώ κατά τη δεκαετία του 1990 περισσότερα από 100 κράτη ψήφισαν νόμους για τη μετανάστευση ή υπέγραψαν συναφείς διακρατικές συμφωνίες.³⁸ Ωστόσο, παρά το ότι η μεταναστευτική γεωγραφία γίνεται πιο ποικίλη και ετερογενής, ένα εξαιρετικά σημαντικό μέρος των μετακινήσεων εξακολουθεί να συντελείται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών.³⁹

Κοινωνική διαφοροποίηση των μεταναστευτικών ροών: Η πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974 πυροδότησε την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας με την αυξανόμενη εξαγωγή κεφαλαίων από τις ανεπτυγμένες χώρες, την εγκατάσταση βιομηχανιών επιλεκτικά σε ορισμένα αναπτυσσόμενα κράτη, την επιβολή ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας και την περαιτέρω διεθνοποίηση της παραγωγής, του κεφαλαίου και των συναλλαγών. Σε πολλά ανεπτυγμένα κράτη ο ανεπίσημος τομέας της οικονομίας εξελίχτηκε σε μηχανισμό ανταγωνιστικότητας, οι σχέσεις μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου τομέα της οικονομίας έγιναν πιο περίπλοκες και ολοένα και περισσότεροι εργαζόμενοι εξαναγκάστηκαν να απασχοληθούν σε μορφές προσωρινής και επισφαλούς εργασίας. Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με την τελευταία «τεχνολογική επανάσταση» της μικροηλεκτρονικής, οδήγησαν στην αυξανόμενη ζήτηση και διεθνή κινητικότητα τόσο των υψηλά εξειδικευμένων όσο και των ανειδίκευτων που εντάσσονται στον επεκτεινόμενο τριτογενή τομέα, ενώ μείωσαν δραστικά τις ανάγκες σε ανειδίκευτους βιομηχανικούς εργάτες στη Δύση. Οι μεταβολές αυτές επέτειναν περαιτέρω την πόλωση της αγοράς εργασίας σε διεθνές και σε εθνικό επίπεδο και ευνόησαν την αύξηση της παράνομης ή ανεπίσημης απασχόλησης γηγενών και αλλοδαπών.⁴⁰

Ταυτόχρονα, η βελτίωση του μορφωτικού και του βιοτικού επιπέδου και οι αυξανόμενες προσδοκίες των εργαζόμενων στις ανεπτυγμένες χώρες, αποτρέπουν την

πλειονότητά τους από την εργασία σε χαμηλά αμειβόμενες, σκληρές και ανθυγιεινές ανειδίκευτες εργασίες που δεν εξέλειπαν με την αυτοματοποίηση της παραγωγής. Έτσι, την ώρα που η απασχόληση στην αγροτική παραγωγή και οι επίσημες μορφές εργασίας στις δημογραφικά ανθιγείς αναπτυσσόμενες χώρες μειώνονται, η ζήτηση ανειδίκευτων σε συγκεκριμένους τομείς απασχόλησης, ιδίως σε αυτούς που δεν μπορούν να μεταφερθούν σε άλλη χώρα (οικοδομές, εστίαση και τουρισμός, οικιακή εργασία, κ.ά.), στις δημογραφικά φθίνουσες ανεπτυγμένες χώρες παραμένει σταθερή. Επειδή η ζήτηση εργατικών χεριών στην κατώτατη βαθμίδα της αγοράς εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών είναι δομική, όταν εξαντλείται μια ομάδα που την καταλαμβάνει (αγρότες, γυναίκες, Ευρωπαίοι μετανάστες, μη δυτικοί νόμιμοι μετανάστες κ.ά.) ή βελτιώνει τη θέση της και αποκτά κάποια δικαιώματα, (άδεια εργασίας ή ιθαγένεια), αναζητείται άλλη, προκειμένου να εξακολουθήσει να υπάρχει προσφορά άφθονης φτηνής εργατικής δύναμης, η οποία να μπορεί να εισέρχεται και να εξέρχεται από την παραγωγική διαδικασία ανάλογα με τις διακυμάνσεις της οικονομίας.⁴¹

Λόγω των μετασχηματισμών της παγκόσμιας και των τοπικών οικονομιών, ένα ιδιαίτερα μεγάλο μέρος των μετακινήσεων ανειδίκευτων σημειώνεται στο εσωτερικό μακρο-περιφερειών από τη μια αναπτυσσόμενη χώρα στην άλλη, προς τα κράτη όπου διαμορφώνεται ζήτηση στην αγροτική παραγωγή, την αλιεία, την εξόρυξη και τη βιομηχανία. Έτσι, για παράδειγμα, η Ασία κατά τις τελευταίες δυο δεκαετίες παρουσιάζει πρωτόγνωρα ποσοστά διεθνών μεταναστεύσεων στο εσωτερικό της που οφείλονται στην άνιση ανάπτυξη των κρατών της περιοχής, στην εισροή ξένων επενδύσεων και στην εγκατάσταση βιομηχανιών προσανατολισμένων στην παραγωγή προϊόντων προς εξαγωγή σε επιλεγμένα μέρη: το 2000 το ένα τέταρτο των διεθνών μεταναστών κινούνταν στο εσωτερικό της ασιατικής ηπείρου. Στις πετρελαιοπαραγωγές χώρες του Κόλπου ειδικότερα, περισσότερο από το 40% της εργατικής δύναμης αποτελείται από μετανάστες.⁴²

Την ίδια στιγμή, η ζήτηση ατόμων με υψηλά μορφωτικά, επαγγελματικά και διοικητικά προσόντα αυξάνεται επιφέροντας τη χαλάρωση των μεταναστευτικών περιορισμών για αυτήν την κατηγορία εργαζομένων και προκαλώντας διεθνή ανταγωνισμό για την προσέλκυσή τους. Οι υψηλά εξειδικευμένοι μετακινούνται στην πλειονότητά τους προς ή ανάμεσα στα ανεπτυγμένα κράτη. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών του Νέου Κόσμου είχαν ήδη μεταβάλει την πολιτική τους με τη μείωση του ποσοστού της οικονομικής επανένωσης στις νόμιμες εισροές και την αντίστοιχη διόγκωση του αριθμού των υψηλά εξειδικευμένων

μεταναστών. Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες ακολούθησαν παρόμοια πολιτική στη καμπή του 21ου αιώνα.⁴³

Η κινητικότητα των υψηλά εξειδικευμένων προωθείται και με την καθιέρωση διεθνών κριτηρίων για την αναγνώριση πτυχίων και επαγγελματικών δικαιωμάτων, ενώ οι διεθνείς ροές φοιτητών διαπλέκονται πλέον ολοένα και περισσότερο με τη μεταναστευτική πολιτική. Η διευκόλυνση της εισροής ξένων φοιτητών, οι οργανωμένες προσπάθειες των πανεπιστημίων να αυξήσουν τον αριθμό των αλλοδαπών σπουδαστών τους και η καθιέρωση τρόπων ομαλής μετάβασης αλλοδαπών από το καθεστώς του φοιτητή σε αυτό του εργαζόμενου, αντιμετωπίζονται ως συστατικό στοιχείο της πολιτικής προσέλκυσης υψηλά εξειδικευμένων σε πολλά ανεπτυγμένα κράτη.⁴⁴

Η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί, μεταξύ άλλων, μια έκφανση της εργατικής πολιτικής.⁴⁵ Έτσι, σήμερα που οι αγορές εργασίας διεθνοποιούνται και διχοτομούνται ταυτόχρονα, συνυπάρχουν διαφοροποιημένες μεταναστευτικές πολιτικές έναντι των υψηλά εξειδικευμένων και των ανειδίκευτων μεταναστών: επιχειρείται η ενθάρρυνση της κινητικότητας των ελίτ και ο περιορισμός των δυνατοτήτων για νόμιμη μετακίνηση των ανειδίκευτων και των προσφύγων. Η διεθνής κινητικότητα μετατρέπεται συνεπώς σε έναν από τους πιο ισχυρούς παράγοντες διαστρωμάτωσης, ενώ η ανισότητα ευκαιριών μετακίνησης συντελεί στην αυξανόμενη διεθνικότητα της ταξικής διάρθρωσης.⁴⁶

Οι έμφυλες διαφοροποιήσεις: Από το 1960 και ύστερα οι γυναίκες αποτελούσαν το 47% των μεταναστών παγκοσμίως, ενώ το 2000 το 49%.⁴⁷ Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στη μετανάστευση παρουσιάζει συνεπώς μια σχετική σταθερότητα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ο ρόλος τους όμως στις μετακινήσεις και ο οικονομικός και κοινωνικός αντίκτυπος της κινητικότητάς τους έχουν μεταβληθεί: περισσότερες γυναίκες μεταναστεύουν ανεξάρτητα, ως επικεφαλής των οικογενειών τους, ενεργοποιώντας συχνά, στη συνέχεια, αυτές πλέον την οικογενειακή επανένωση. Οι κοινωνικές και οικονομικές δομές εξουσίας, ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο και οι πολιτισμικοί ορισμοί των ρόλων των δύο φύλων οδηγούν στη διαφοροποίηση κάποιων χαρακτηριστικών της μετανάστευσης κατά φύλο. Έτσι, οι μετανάστριες υπερ-εκπροσωπούνται στις εξαιρετικά ευάλωτες εργασιακές και κοινωνικές θέσεις, ενώ το ποσοστό των εξειδικευμένων γυναικών που μετακινείται είναι αντιθέτως πολύ χαμηλό.⁴⁸

Η αύξηση της μετανάστευσης γυναικών από τη δεκαετία του 1960 και ύστερα αντανakλά τη διάρθρωση της κατανομής εργασίας κατά φύλο με τις χωρικά άνισες διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης, την ανάπτυξη της εξαγωγικά προσανατολισμένης βιομηχανίας σε ορισμένες

περιοχές του Τρίτου Κόσμου, την επέκταση του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας διεθνώς καθώς και τα μεγαλύτερα επίπεδα φτώχειας μεταξύ των γυναικών λόγω και της αυξανόμενης ανεργίας των ανδρών στις αναπτυσσόμενες χώρες.⁴⁹ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότερες μετανάστριες μετακινούνται προσωρινά και συγκεντρώνονται στη Μέση Ανατολή, την Ανατολική και Νοτιο-ανατολική Ασία.⁵⁰

Η αύξηση του αριθμού των γυναικών που μετακινούνται προς τη Δύση σχετίζεται και με την εντεινόμενη ζήτηση υπηρεσιών που παραδοσιακά ταυτίζονται με τους γυναικείους ρόλους και την εργασία των γυναικών, η οποία προκαλείται, μεταξύ άλλων, από την αποδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας. Η αυξανόμενη πρόσβαση των γυναικών ανεπτυγμένων χωρών σε καλύτερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας, χωρίς την ανατροπή του παραδοσιακού καταμερισμού της οικιακής και οικογενειακής εργασίας κατά φύλο, δημιουργήσει διογκούμενες ανάγκες στα κακοπληρωμένα και στερημένα κύρους επαγγέλματα που σχετίζονται με τη φροντίδα του σπιτιού, των παιδιών και των ανήμπορων, στα οποία εργάζονται πολλές μετανάστριες. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στη Γαλλία πάνω από 50% των μεταναστριών εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, ενώ το 50% των οικιακών βοηθών στην Ιταλία είναι μετανάστριες που προέρχονται από χώρες εκτός ΕΕ.⁵¹ Έτσι, οι μετανάστριες παρέχουν ευέλικτες και χαμηλού κόστους υπηρεσίες όχι μόνο στο κεφάλαιο αλλά και σε νοικοκυριά μεσαίου εισοδήματος των ανεπτυγμένων χωρών.⁵²

Προσωρινή μετανάστευση: Η αυξανόμενη, αλλά και άνιση, ένταξη περιφερειών και χωρών στην παγκόσμια οικονομία, ο εντεινόμενος ανταγωνισμός και η απορρύθμιση, η επέκταση της ανεπίσημης οικονομίας σε συνάρτηση με τις δημογραφικές ανισορροπίες και τις διεθνώς και εγχώρια διχοτομημένες αγορές εργασίας, εντείνουν τη ζήτηση ευέλικτης και φτηνής εργατικής δύναμης επιφέροντας επέκταση του όγκου και των μορφών προσωρινής μετανάστευσης. Έτσι, για παράδειγμα, η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών στις χώρες του Κόλπου και στις ραγδαία αναπτυσσόμενες οικονομίες-τίγρεις της Ασίας μετακινούνται και εργάζονται κάτω από προσωρινό καθεστώς. Αλλά και σε πολλά κράτη του ΟΟΣΑ, οι άδειες εργασίας περιορισμένης διάρκειας αυξήθηκαν μετά το 2000. Στην ΕΕ αρκετά κράτη-μέλη, όπως η Γερμανία και η Βρετανία, θέσπισαν πρόσφατα προγράμματα εισροής προσωρινών και εποχιακών μεταναστών.⁵³

Παράτυπη μετανάστευση: Οι περισσότερες συζητήσεις γύρω από το φαινόμενο της μετανάστευσης στα ανεπτυγμένα κράτη βασίζονται στην απλουστευτική αντιδιαστολή της «νόμιμης» και της «παράνομης» μετανάστευσης, το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την εισροή αλλοδαπών, την παραμονή και την εργασία τους είναι ωστόσο

τόσο δαιδαλώδες και ευμετάβλητο, που στην πράξη η διχοτομία καθίσταται θολή.⁵⁴ Ως παράτυπη ή μη κανονική μετανάστευση ορίζεται πάντως κάθε εισροή, διαμονή ή εργασία αλλοδαπού σε μια επικράτεια, η οποία δεν είναι σύμφωνη με το νομικό και θεσμικό πλαίσιο που έχει εγκαθιδρύσει το κράτος υποδοχής.⁵⁵ Η μη κανονική μετανάστευση μπορεί να πάρει τη μορφή είτε της παράτυπης εισόδου σε μια χώρα (χωρίς άδεια, με πλαστά έγγραφα, χωρίς χαρτιά), είτε της παραβίασης του χρόνου ή των όρων της άδειας εισόδου ή παραμονής (παράταση διαμονής μετά τη λήξη της άδειας, παραβίαση των όρων της άδειας, αιτούντες άσυλο των οποίων το αίτημα έχει απορριφθεί, λευκοί γάμοι, πρώην νόμιμοι που δεν μπόρεσαν να ανανεώσουν την άδειά τους, παράνομη εργασία, πλαστή αυτοαπασχόληση κ.ά.).⁵⁶

Αν και ο δημόσιος λόγος εστιάζει στη μη κανονική είσοδο αλλοδαπών στα κράτη, οι περισσότεροι παράτυποι μετανάστες εισέρχονται στα κράτη υποδοχής νόμιμα και μετατρέπονται σε μη κανονικούς μετανάστες στη συνέχεια, αναδεικνύοντας έτσι τη σημασία της δυνατότητας ανεύρεσης εργασίας.⁵⁷ Έτσι, στην Ευρώπη, μολονότι οι χώρες του Νότου αποτελούν μια από τις κύριες εισόδους μεταναστών χωρίς χαρτιά στα εδάφη της ΕΕ, γεγονός το οποίο προβάλλεται ιδιαίτερα από τα ΜΜΕ, η παραβίαση των όρων παραμονής και εργασίας μεταναστών που εισέρχονται νόμιμα με βίζα από τα ανατολικά σύνορα αφορά πολύ μεγαλύτερο αριθμό μη κανονικών μεταναστών.⁵⁸

Η αντιστοιχία της ζήτησης φτηνής και ευέλικτης εργατικής δύναμης στις ανεπτυγμένες χώρες, και ιδίως στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας τους, με τα κίνητρα μερίδων του πληθυσμού των αναπτυσσόμενων χωρών να βελτιώσουν τη ζωή τους είναι τόσο ισχυρή που οδηγεί στη μειωμένη αποτελεσματικότητα των κρατικών ελέγχων της κινητικότητας της εργατικής δύναμης. Ταυτόχρονα, πολλά κράτη αποστολής διευκολύνουν την εκροή, τα διεθνή μεταναστευτικά δίκτυα παρέχουν την αναγκαία πληροφορόρηση και στήριξη, ενώ η μεταναστευτική βιομηχανία τα μέσα μετακίνησης.⁵⁹ Ωστόσο, παρά τους παράγοντες που εντείνουν την πληθυσμιακή κινητικότητα και παρά τις εικόνες και τις αντιλήψεις που προωθούν τα ΜΜΕ, οι μη κανονικοί μετανάστες αποτελούσαν το 2004 μόλις το 10-15% του παγκόσμιου μεταναστευτικού πληθυσμού, με διαφοροποιήσεις βέβαια ανά περιφέρεια και χώρα.⁶⁰ Στην Ευρώπη από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα υπολογίζεται ότι ο αριθμός των μεταναστών «χωρίς χαρτιά» παραμένει γύρω στο 10% του αλλοδαπού πληθυσμού της ηπείρου.⁶¹

Τα κράτη υποδοχής είναι αυτά που ορίζουν μια μετακίνηση ως μη κανονική και τα οποία, περιορίζοντας τις δυνατότητες νόμιμης εισόδου, ωθούν τους ανειδίκευτους που αναζητά η αγορά εργασίας τους να εισέλθουν, να

διαμείνουν ή να εργαστούν χωρίς άδεια. Θεσπίζοντας τη διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης και επιβάλλοντας σε κάποιους ξένους το καθεστώς αλλά και το στίγμα του «παράνομου», τους καθλώνουν σε μια ιδιαίτερα ευάλωτη θέση. Με τον αυστηρότερο περιορισμό των δυνατοτήτων νόμιμης μετανάστευσης, το νομικό καθεστώς παραμονής του αλλοδαπού στη χώρα υποδοχής έχει μετατραπεί σε κεντρική διάσταση της κοινωνικής του θέσης, αλλά και συνολικότερα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης δίπλα στην τάξη και το φύλο.⁶²

Η βαρύτητα της πολιτικής εργαλειοποίησης της παράτυπης μετανάστευσης υπερβαίνει κατά πολύ τα αριθμητικά της μεγέθη. Η ανεργία και η ευάλωτη κοινωνική θέση σημαντικών μερίδων του πληθυσμού των κρατών υποδοχής σε συνθήκες αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης, η συνεχιζόμενη απήχηση του εθνικιστικού λόγου και η πρόταξη της ασφάλειας από την απειλή της τρομοκρατίας οδηγεί στη δυσανάλογη προβολή της μη κανονικής μετανάστευσης, στην εντεινόμενη εχθρότητα έναντι των μεταναστών και στην απροθυμία να συζητηθούν οι ανάγκες των χωρών υποδοχής σε μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.

Μεταναστευτική βιομηχανία: Με τον όρο «μεταναστευτική βιομηχανία» δηλώνεται το σύνολο των ανθρώπων, δικτύων και επιχειρήσεων που κερδίζουν από την οργάνωση της νόμιμης ή παράτυπης μετακίνησης, εγκατάστασης και εργασίας των μεταναστών όπως είναι, για παράδειγμα, κάποια ταξιδιωτικά πρακτορεία ή γραφεία στρατολόγησης εργατών, τραπεζίτες, δικηγόροι, διερμηνείς, διακινητές και όσοι ασχολούνται με την εμπορία ανθρώπων είτε για να εργαστούν σε συνθήκες δουλείας, είτε για σεξουαλική εκμετάλλευση.⁶³ Η ανάπτυξη του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας και η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, σε συνάρτηση με τη συνεχιζόμενη ζήτηση φτηνής εργατικής δύναμης, την περιοριστική της μετανάστευσης κρατική πολιτική και τη μεταβίβαση ενός μέρους του ελέγχου της εισροής μεταναστών σε μη κρατικούς φορείς, όπως είναι οι εταιρίες αεροπορικών μεταφορών, αποτέλεσαν ευνοϊκό έδαφος για την περαιτέρω ιδιωτικοποίηση της διεθνούς κινητικότητας του εργατικού δυναμικού με την άνθηση της «μεταναστευτικής βιομηχανίας», που αποτελεί σήμερα μια από τις πιο προσοδοφόρες οικονομικές δραστηριότητες παγκοσμίως.⁶⁴ Η «βιομηχανία» αυτή, η οποία έχει συμφέρον να αυξάνεται η παράτυπη κυρίως μετανάστευση, ορίζει και μεταβάλλει διαρκώς τους μηχανισμούς και τις διαδρομές της. Εναλλάσσει τους φορείς με τους οποίους συνεργάζεται χρησιμοποιώντας άλλοτε νόμιμα εμπλεκόμενους και άλλοτε εγκληματικά δίκτυα, και καθορίζει το κυμαινόμενο κόστος κάθε διαδρομής για κάθε εθνικότητα και προορισμό.⁶⁵

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΘΝΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Στη μελέτη της μετανάστευσης, που αναπτύχθηκε κατά τον 20ό αιώνα, έναν αιώνα κατά τη διάρκεια του οποίου το εθνικό κράτος κυριάρχησε σε όλο τον πλανήτη, η ταύτιση της κοινωνίας με το έθνος-κράτος θεωρήθηκε αυτονόητη, ενώ αγνοήθηκε το γεγονός ότι τα εθνικά κράτη διαμορφώθηκαν και μετεξελίχθηκαν μέσα από παγκόσμιες δυναμικές και σχέσεις. Το έθνος-κράτος αντιμετωπίστηκε ως φυσική μονάδα ανάλυσης του συλλογικού και ως ο μοναδικός νοητός τρόπος πολιτικής οργάνωσης. Όλες οι μορφές κοινωνικών συνόρων θεωρήθηκε αυτονόητο ότι συγκλίνουν στα εδαφικά όρια των κρατών, ενώ υποβαθμίστηκε η σημασία των ποικίλων διαφοροποιήσεων του πληθυσμού τους. Αυτή η προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου μέσα από το εννοιολογικό πρίσμα του έθνους-κράτους επηρέασε καθοριστικά τις κατηγορίες ανάλυσης και τη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, τις ταξινομήσεις και τις μεθόδους συλλογής των στατιστικών και των άλλων δεδομένων από κρατικούς και διεθνείς φορείς.⁶⁶

Αλλά και ο σχεδιασμός και η χρηματοδότηση ερευνών για τη μετανάστευση από κρατικούς ή διεθνείς φορείς που εμπλέκονται στην εκπόνηση σχετικών πολιτικών και στην προώθηση συγκεκριμένων προσεγγίσεων επηρεάζουν τις χρησιμοποιούμενες αναλυτικές κατηγορίες και έννοιες καθώς και τη διατύπωση των ερευνητικών υποθέσεων.⁶⁷ Στην Ευρώπη ειδικότερα ο καταλυτικός πλέον ρόλος της ΕΕ στον τομέα της μεταναστευτικής αλλά και της ερευνητικής πολιτικής και στη χρηματοδότηση της έρευνας επηρεάζει καθοριστικά τον τρόπο προσέγγισης της μετανάστευσης.⁶⁸ Έτσι, ενδεικτικά, ο ρόλος των κρατών –και των υπερεθνικών ενώσεων ή των διεθνών οργανισμών στους οποίους μετέχουν– στη διαμόρφωση των δυαδικών εννοιών μέσω των οποίων αναλύεται η μετανάστευση είναι καθοριστικός: η διάκριση μεταξύ εσωτερικής/εξωτερικής μετανάστευσης, προσφύγων/μεταναστών, νόμιμης/παράνομης, προσωρινής/μόνιμης μετακίνησης απορρέει από τις δικές τους κατηγοριοποιήσεις.⁶⁹

Μέχρι πρόσφατα, η κοινωνία υποδοχής και οι μετανάστες αντιμετωπίστηκαν και από τον επιστημονικό λόγο ως δυο ενιαία σύνολα, απολύτως διακριτά μεταξύ τους, με διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα, που πρωτοέρχονταν σε επαφή με την είσοδο των ξένων στην κρατική επικράτεια. Οι θεωρίες αφομοίωσης των μεταναστών προϋπέθεταν ότι όλοι οι γηγενείς μοιράζονταν κοινούς κανόνες και αξίες –αγνοώντας τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαιρέσεις στο εσωτερικό κάθε έθνους-κράτους– και παρέβλεπαν τις εμπειρίες, τις αναφορές και τις πρακτικές που ενδεχομένως μοιράζονται ομάδες γηγενών με

κάποιους μετανάστες στο βαθμό που εντάσσονται σε διαδικασίες, δίκτυα, θεσμούς ή ιδεολογικά και αξιακά συστήματα που υπερβαίνουν τα κρατικά σύνορα.⁷⁰ Στο ίδιο πλαίσιο, πέρα από την εθνοκρατικά προσδιορισμένη κοινωνία υποδοχής, η ορισμένη βάσει της εθνικής συνήθως καταγωγής εθνοτική ομάδα μεταναστών λειτούργησε και αυτή ως μια φυσική και αυτονόητη μονάδα ανάλυσης των διεθνών μετακινήσεων και των διαδικασιών ένταξης: οι αναλύσεις της ζωής των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής προϋπέθεταν ότι κάθε εθνοτική ομάδα είναι οργανωμένη σε ενιαία κοινότητα με κοινή ταυτότητα και ξεχωριστό πολιτισμικό σύστημα και ότι διέπεται από σχέσεις αλληλεγγύης.⁷¹

Οι σύγχρονες κριτικές στις κυρίαρχες έως πρόσφατα θεωρήσεις υπογράμμισαν ότι οι κοινωνίες υποδοχής διαφοροποιούνται εσωτερικά από τοπικές, ταξικές, έμφυλες και άλλες ποικιλότητες καθώς και ότι το κυρίαρχο σύστημα αξιών και προτύπων τους δεν είναι ποτέ το μόνο που υπάρχει, ούτε είναι ενιαίο και απόλυτα συνεκτικό. Αλλά και οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί διαφέρουν μεταξύ τους. Στο εσωτερικό, τέλος, κάθε ξένης εθνοτικής ομάδας σημειώνονται συχνά μεγάλες οικονομικές, πολιτικές ή πολιτισμικές αποκλίσεις, ενώ οι εμπειρίες και η κοινωνικοποίηση διαφοροποιούν τις γενιές.

Οι πολιτισμικές διαφορές και οι πολιτισμικοί μετασχηματισμοί δεν ερμηνεύονται πια μέσα από τα παλαιότερα διχοτομικά σχήματα που αντιπαρέβαλαν δυο πολιτισμικά συστήματα, αυτό των μεταναστών και εκείνο των κοινωνιών υποδοχής. Αντιθέτως, οι πολιτισμικές διαφορές προσεγγίζονται μέσα από την οπτική των άνισων ροών, των τρόπων με τους οποίους ποικίλοι πολιτικοί θεσμοί αντιμετωπίζουν την ετερότητα, μέσα από το παιχνίδι διαβαθμίσεων και πτυχών της ομοιότητας και της ετερότητας, με τις σημασιολογικές μετατοπίσεις και τις καινοτόμες χρήσεις παλαιότερων συστατικών. Συνδέονται με τις συγκρούσεις για το κύρος και την εξουσία, αλλά και με τη ρευστότητα, την ετερογένεια και την αλληλεπίδραση των πολλαπλών, πολυπρισματικών, μερικώς επικαλυπτόμενων, μεταβαλλόμενων και επικοινωνούντων μεταξύ τους πολιτισμικών χώρων που συνυπάρχουν στο εσωτερικό όλων των κρατών και συνολικότερα σε πλανητικό επίπεδο.

Μετά την κριτική που υπέστησαν οι ουσιοκρατικές κατηγορίες κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι έννοιες της εθνότητας και της ταυτότητας χρησιμοποιούνται συνδυαστικά με άλλες (π.χ. φυλή, φύλο, κοινωνική τάξη) και εντάσσονται στο πλαίσιο αναλύσεων που εξετάζουν τη δυναμική των κατηγοριοποιήσεων και, συνολικότερα, τις διαδικασίες χάραξης συνόρων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων μέσα σε ένα σύστημα ιεραρχικών σχέσεων και διαφοροποιήσεων. Συσχετίζονται με τις διαδικασίες και

το βαθμό νομιμοποίησης κάποιων μορφών αποκλεισμού, με τις ταξινομικές συγκρούσεις που αποκρυσταλλώνονται και θεσμοποιούνται με το χρόνο.⁷² Έτσι, από τη μια, προτείνεται μια από-εθνοτικοποίηση της έρευνας για τη μετανάστευση και ο αναπροσανατολισμός στη μελέτη μη εθνοτικών μονάδων όπως είναι τα οικογενειακά, τοπικά, επαγγελματικά, θρησκευτικά ή άλλα δίκτυα.⁷³ Από την άλλη όμως, η μετατόπιση της έρευνας από τα συνολικά χαρακτηριστικά των εθνοτικών ομάδων στο σχεσιακό χαρακτήρα των ταυτοτήτων δεν συνεπάγεται και την απόλυτη εξατομίκευση της διαδικασίας συγκρότησής τους. Αμφισβητούνται λοιπόν και οι αναλύσεις που εμμένουν στη ρευστότητα των εθνοτήτων και των ταυτοτήτων παρουσιάζοντάς τις ως ζήτημα ατομικής επιλογής. Οι προσεγγίσεις αυτές αγνοούν ότι οι στρατηγικές και ο καταμερισμός της εξουσίας, η ταξική θέση και το φύλο, επηρεάζουν την ικανότητα τόσο της χάραξης όσο και της υπέρβασης των κοινωνικών συνόρων και ότι, με την πάροδο του χρόνου, διαμορφώνονται θεσμικοί κανόνες που παρέχουν κίνητρα για τη χάραξη συγκεκριμένων μορφών κοινωνικών συνόρων.⁷⁴

Σε αυτό το πλαίσιο η κοινωνική ενσωμάτωση δεν σημαίνει συνεπώς πλέον μεταπήδηση από μια ομοιογενή μονάδα σε μια άλλη, αλλά μετάβαση από μια διάταξη ετερογένειας σε μιαν άλλη, από μια κατανομή ιδιοτήτων προς μιαν άλλη που συγκλίνει περισσότερο προς την κυρίαρχη κατανομή σε έναν πληθυσμό αναφοράς. Η ενσωμάτωση συντελείται κάθε στιγμή σε έναν ή μερικούς από τους τομείς της οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής και λαμβάνει χώρα ως προς κάποια ομάδα αναφοράς. Δεν αποτελεί ενιαία και γραμμική πορεία, αλλά δυναμική διαδικασία που εκτείνεται στο χρόνο εν μέσω ποικίλων ηγεμονιών και ιεραρχιών. Πρόκειται για μια συγκρουσιακή διαδικασία μετατόπισης των κοινωνικών συνόρων του ανήκειν, σύγκρουση σύμφυτη με τις διαδικασίες συγκρότησης του έθνους και εν πολλοίς αντίστοιχη με τη συμπερίληψη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ομάδων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, αλλά και των γυναικών, στον πυρήνα της κοινωνίας με τη σταδιακή ένταξή τους στο σώμα των πολιτών.⁷⁵

Οι κυρίαρχες έως τη δεκαετία του 1980 θεωρίες για τη διεθνή μετανάστευση εστίαζαν στις διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό των κρατών υποδοχής. Αγνοούσαν δηλαδή την πολιτική των κρατών αποστολής –η οποία, επεκτεινόμενη πέρα από την επικράτειά τους, αποσκοπεί στην πρόσδεση των αποδήμων με την πατρίδα–, καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις και τα κοινωνικά πεδία που υπερβαίνουν τα κρατικά σύνορα.⁷⁶ Από τη δεκαετία του 1990 και ύστερα, οι έννοιες της διεθνικότητας (transnationalism) και της διασποράς, ταυτόχρονα και παράλληλα με αυτήν της παγκοσμιοποίησης, συνέβαλαν,

στην ένταξη των χωρών αποστολής και υποδοχής μεταναστών σε ένα ενιαίο πεδίο ανάλυσης και στην ανάδειξη της παγκόσμιας δυναμικής των πληθυσμιακών μετακινήσεων.⁷⁷

Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής και η συχνά επίμονη πρόσδεση στον τόπο καταγωγής τους έπαψαν να αντιμετωπίζονται ως αντιθετικές και αλληλοαποκλειόμενες διαδικασίες. Άρχισαν να διερευνώνται οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι μετανάστες αναπτύσσουν και διατηρούν ποικίλες κοινωνικές σχέσεις που συνδέουν τις κοινωνίες υποδοχής και αποστολής, τα διασυνοριακά δίκτυα καθώς και οι συμβολικοί και κοινωνικοί δεσμοί που συνδέουν ομάδες που ζουν σε διαφορετικούς τόπους. Οι έρευνες μετατοπίστηκαν λοιπόν, από τις εθνοτικές ομάδες που ζουν σε συγκεκριμένους τόπους στις διεθνικές κοινότητες που εμπλέκονται σε διασυνοριακές δραστηριότητες, σε δίκτυα που εκτείνονται σε πολλούς τόπους, σε μετανάστες που συμμετέχουν ταυτόχρονα στις πολιτικές διεργασίες και τις οικονομικές πρακτικές δυο χωρών. Διαμορφώθηκε ένας προβληματισμός γύρω από τη συγκρότηση κοινοτήτων με την ανάπτυξη διαδικασιών ταύτισης και δεσμών αλληλεγγύης που συνδέουν άτομα ή πληθυσμούς –οι οποίοι τις περισσότερες φορές αναφέρονται σε μια κοινή κοιτίδα ή καταγωγή– διασκορπισμένους στον πλανήτη.⁷⁸ Πρόσφατα, ωστόσο, οι μελέτες των διεθνικών κοινοτήτων επικρίθηκαν επειδή και αυτές παρέβλεψαν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων που ζουν σε έναν τόπο καθώς και τις εσωτερικές διαιρέσεις των κοινοτήτων που διερευνούσαν, και επειδή δεν έλαβαν υπόψη τις περιπτώσεις όπου δεν αναπτύσσονται διεθνικοί δεσμοί. Πολλές από τις πρόσφατες μελέτες αφενός δεν απέφυγαν την παγίδα της ουσιοκρατίας στον ορισμό και τον τρόπο διερεύνησης των διεθνικών κοινοτήτων και, αφετέρου, υποτίμησαν το ρόλο των κρατών στη συγκρότηση διεθνικών δεσμών.⁷⁹

Εν κατακλείδι, η μετανάστευση διαταράσσει την εικόνα του αυτόνομου και αυτο-αναπαραγώμενου έθνους-κράτους καθώς και την εξίσωση της κοινωνίας με το έθνος-κράτος, υπονομεύει τον ισομορφισμό μεταξύ λαού, κυριαρχίας και πολιτών, μεταξύ λαού και έθνους, λαού και ομάδας αλληλεγγύης, υπενθυμίζοντας το εύθραυστο και το συνεχές του σχεδίου συγκρότησης του έθνους.⁸⁰ Έτσι, οι νεότερες προσεγγίσεις της μετανάστευσης προβληματοποιούν τη διάκριση μεταξύ εθνικής πλειονότητας και μεταναστών εξετάζοντας το βαθμό ενσωμάτωσης και τις πρακτικές, τις ταυτότητες και τις αντιλήψεις της κοινωνικά και πολιτισμικά ετερογενούς πλειονότητας. Εστιάζουν στις διαδικασίες χάραξης των συνόρων μεταξύ της πλειονότητας και των μεταναστών μέσω της κρατικής ταξινομικής και διαφοροποιητικής ισχύος και επιχειρούν να μελετήσουν γηγενείς και μετανάστες στο εσωτερικό κοινωνικών πεδίων διαφοροποιη-

μένης εξουσίας.⁸¹ Εξετάζοντας, από την άλλη, τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση μεταβάλλει τα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πεδία παγκοσμίως, διερευνούν τα όρια των πεδίων αυτών υποστηρίζοντας ότι δεν ταυτίζονται αναγκαστικά με τα σύνορα των εθνών-κρατών. Διερευνούν, τέλος, τους τρόπους με τους οποίους το μεταναστευτικό φαινόμενο μετασχηματίζει τα συλλογικά υποκείμενα τα οποία παίρνουν μέρος στις κοινωνικές και τις διεθνείς σχέσεις και έρχονται σε αντιπαράθεση για τον έλεγχο των διαδικασιών ανακατανομής του υλικού πλούτου και του συμβολικού κεφαλαίου. Αναλύουν τους τρόπους με τους οποίους η μετανάστευση συμβάλλει στον επαναπροσδιορισμό των θέσεων και των σχέσεων των συλλογικοτήτων σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Πολλές έρευνες στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, προσεγγίζοντας το μεταναστευτικό φαινόμενο, χωρίς να χάνουν από το οπτικό πεδίο τους τη συνεχιζόμενη σπουδαιότητα των κρατικών συνόρων, του εθνικισμού και του έθνους-κράτους, αφενός επιχειρούν να κατανοήσουν το μετασχηματισμό του ίδιου του εθνικού κράτους και του ρόλου του, και αφετέρου, θέτουν υπό αμφισβήτηση τις εννοιολογικές κατηγορίες και τα αυτονόητα που χρησιμοποιούν στις αναλύσεις τους.⁸² Θεωρούν ότι το έθνος-κράτος, αν και παίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη γέννηση και στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών των μεταναστευτικών ροών και στην εξέλιξη της ζωής των ίδιων των μεταναστών, δεν αποτελεί αναγκαστικά ή πάντα την καταλληλότερη μονάδα ανάλυσης του μεταναστευτικού φαινομένου.⁸³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 International Organization for Migration (IOM), *World Migration 2008. Managing labour mobility in the evolving global economy*, IOM World Migration Report Series, τόμ. 4, Γενεύη 2008, σ. 2, 4. Σε αρκετά σημεία του κειμένου χρησιμοποιούνται η τρέχουσα ορολογία και οι στατιστικές των αρμόδιων διεθνών οργανισμών χωρίς να επιχειρείται η επίλυση των ποικίλων εννοιολογικών ή θεωρητικών προβλημάτων που θέτουν. Στις στατιστικές τους οι διεθνείς οργανισμοί ορίζουν ως μετανάστες τα άτομα που εμφανίζονται στις εθνικές απογραφές ως γεννημένα σε ξένη χώρα. Αυτός ο ορισμός των μεταναστών και οι τρόποι καταμέτρησής τους είναι προβληματικοί για πολλούς λόγους, τους οποίους δεν μπορούμε να εξετάσουμε εδώ. Οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται στις διεθνείς και εθνικές στατιστικές και οι μετασχηματισμοί τους στον χρόνο είναι εξαιρετικά εύγλωττοι δείκτες των κοινωνικών διαδικασιών σηματοδότησης που περιγράφονται σχηματικά πιο κάτω: A. McKeown, «Global migration, 1846-1940», *Journal of World History* 15, 2, 2004, σ. 183-185.
- 2 R. Cohen, *Migration and its enemies. Global capital, migrant labour and the nation-state*, Aldershot, Ashgate, 2006, σ. 6.
- 3 IOM ό.π., σ. 40. D. S. Massey et al., *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1998, σ. 10.

- 4 R. Waldinger, «Immigrant 'transnationalism' and the presence of the past», 2004, σ. 8 στο <http://repositories.cdlib.org/uclasoc/trcsa/15>.
- 5 Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, *International Migration Report 2002*, Νέα Υόρκη, 2002, σ. 6.
- 6 Ένα εκατομμύριο άτομα εγκατέλειπε τις χώρες του πρώην σοβιετικού μπλοκ κάθε χρόνο κατά το διάστημα 1990-1994, ενώ οι διεθνείς μετακινήσεις στο εσωτερικό του έφτασαν τα 1,5 με 2 εκατομμύρια ετησίως. Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations Secretariat, *International migration from countries with economies in transition: 1980-1999*, 2002, σ. 1-2.
- 7 R. Cohen, ό.π., σ. 65.
- 8 R. Waldinger, ό.π., σ. 8.
- 9 Οι κατηγορίες στις οποίες χορηγούνταν το δικαίωμα εισόδου και διαμονής σε μια επικράτεια, όπως και αυτές που αποκλείονταν ρητά, δεν ήταν ίδιες στο χρόνο, ούτε βέβαια για όλα τα κράτη. M. Kearney, «The anthropology of transnational communities and the reframing of immigration research in California: the Mixtec case», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), *International migration research. Constructions, omissions and the promises of interdisciplinarity*, Aldershot, Ashgate, 2005, σ. 76.
- 10 D. Schnapper, *La France de l'intégration. Sociologie de la nation en 1990*, Παρίσι, Gallimard, 1991, σ. 51 κ.έ.
- 11 J. Halfmann, «World society and migrations: challenges to theoretical concepts of political sociology», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), ό.π., σ. 145.
- 12 R. Cohen, ό.π., σ. 149.
- 13 G. Hugo, *Migrants in society: diversity and cohesion*, Paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, 2005, σ. 22. (Όλα τα κείμενα του Global Commission on International Migration των υποσημειώσεων έχουν αναρτηθεί στο: http://www.gcim.org/en/ir_experts.html). A. Wimmer, N. Glick Schiller, «Methodological nationalism, the social sciences and the study of migration: An essay in historical epistemology», *International Migration Review* 37, 3, 2003, σ. 588-593. I. Bloemraad, A. Korteweg, G. Yurdakul, «Citizenship and immigration: assimilation, and challenges to the nation-state», *Annual Review of Sociology* 34, 2008, σ. 3-4.
- 14 J. Halfmann, ό.π., σ. 137.
- 15 R. Cohen, ό.π., σ. 38, 149-152.
- 16 A. R. Zolberg, «The next waves: Migration theory for a changing world», *International Migration Review* 23, 3, 1989, σ. 405-406. A. Portes, J. DeWind, «A cross-Atlantic dialogue: The progress of research and theory in the study of international migration», *International Migration Review* 38, 3, 2004, σ. 831.
- 17 A. R. Zolberg, ό.π. D. S. Massey et al., ό.π., σ. 13-14, 292.
- 18 M. Kearney, ό.π., σ. 71.
- 19 St. Castles, «21st-century migration as a challenge to sociology», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33, 3, 2007, σ. 359. G. P. Freeman, «Political science and comparative immigration politics», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), ό.π., σ. 122. A. Portes, J. DeWind, ό.π., σ. 832.
- 20 A. Pecoud, P. de Guchteneire, *Migration without borders: an investigation into the free movement of people*, Global Commission on International Migration, 2005, σ. 17-18.
- 21 R. Cohen, ό.π., σ. 145. R. Waldinger, ό.π., σ. 10-12.
- 22 R. Cohen ό.π., σ. 88.
- 23 UNHCR, *Statistical Yearbook 2002. Trends in displacement, protection and solutions*, 2004, σ. 8.

- 24 Το 2008 τα 4/5 των προσφύγων διεθνώς ζούσαν στις αναπτυσσόμενες χώρες; UNHCR, *2008 Global Trends: Refugees, asylum-seekers, returnees, internally displaced and stateless persons*, 2009, σ. 2.
- 25 P. Stalker, «Migration trends and migration policy in Europe», *International Migration* 40, 5, 2, 2002, σ. 152.
- 26 Ch. Delphy, «Φύλο και φυλή στη μετασποικιακή Γαλλία: Η μαντίλα και η απόρριψη του Ισλάμ», *Σύγχρονα Θέματα* 84, 2004, σ. 61-69. T. Modood, «Muslims and the politics of difference», *Political Quarterly* 320, 2003, σ. 100-115.
- 27 A. Pecoud, P. de Guchteneire, ό.π., σ. 4.
- 28 D. S. Massey et al., ό.π., σ. 288. J. Alt, *Life in the world of shadows: the problematic of illegal migration*, Global Commission on International Migration, *Global Migration Perspectives* 41, 2005. K. Koser, *Irregular migration, state security and human security*, Global Commission on International Migration, 2005.
- 29 D. S. Massey et al., ό.π., σ. 14.
- 30 S. Sassen, *Guests and aliens*, Νέα Υόρκη, The New Press, 1999, σ. 104, 145-147. R. Hansen, «Migration to Europe since 1945: Its history and its lessons», *The Political Quarterly* 320, 2003, σ. 33.
- 31 Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 δημιουργήθηκε, με παραίτηση και σημαντική χρηματοδότηση των ΗΠΑ, η Διεθνής Επιτροπή Μεταναστεύσεως εξ Ευρώπης προκειμένου να συμβάλει στην οργάνωση της μετακίνησης Ευρωπαίων προς τις αγορές εργασίας των υπερπόντιων χωρών. Η ΔΕΜΕ αργότερα μετεξελίχθηκε στο Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης.
- 32 D. S. Massey et al., ό.π., σ. 289. Βλ. εκθέσεις της Global Commission on International Migration (2005) και της IOM (2008).
- 33 A. Pecoud, P. de Guchteneire, ό.π., σ. 3.
- 34 K. Koser, ό.π., σ. 13-28.
- 35 St. Castles, «Guestworkers in Europe: A resurrection?», *International Migration Review* 40, 4, 2006, σ. 762. IOM, ό.π., σ. 6-7.
- 36 IOM, ό.π., σ. 291-313. A. Pecoud, P. de Guchteneire, ό.π., σ. 16. St. Castles, «Guestworkers in Europe: A resurrection?», ό.π.
- 37 IOM, ό.π., σ. 2.
- 38 G. Hugo, ό.π., σ. 2, 11.
- 39 IOM, ό.π., σ. 32.
- 40 IOM, ό.π., σ. 27. M. Baldwin-Edwards, «Towards a theory of illegal migration: historical and structural components», *Third World Quarterly* 29, 7, 2008, σ. 1454-55. N. L. Green, *Οι δρόμοι της μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Σαββάλας, 2004, σ. 124-127.
- 41 R. Cohen, ό.π., σ. 60-61.
- 42 IOM, ό.π., σ. 39, 175, 439.
- 43 Ενδεικτικό είναι ότι το ένα τέταρτο με ένα τρίτο των γιατρών στη Βρετανία, τον Καναδά, την Αυστραλία και στη Νέα Ζηλανδία έχουν σπουδάσει στο εξωτερικό. Οι περισσότεροι προέρχονται από την Αφρική, την Καραϊβική, τη Νοτιο-Ανατολική και Νότια Ασία. Αντιθέτως, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδιαίτερα στην Υποσαχάρια Αφρική, παρατηρείται έλλειψη γιατρών και νοσοκόμων. IOM, ό.π., σ. 63. N. Piper, *Gender and migration*, A paper prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, 2005, σ. 35.
- 44 Ο αριθμός των ξένων φοιτητών διεθνώς αυξήθηκε από 800.000 το 1980 σε 2,7 εκατομμύρια το 2004. IOM, ό.π., σ. 13, 32-39, 52-56, 464.
- 45 M. Kearney, ό.π., σ. 80-81.
- 46 I. Bloemraad, A. Korteweg, G. Yurdakul, ό.π., σ. 13. St. Castles, «21st-century migration as a challenge to sociology», ό.π., σ. 360.
- 47 N. Piper, ό.π., σ. 3.
- 48 IOM, ό.π., σ. 9-10, 152. N. Piper, ό.π., σ. 7. St. Castles, «Guestworkers in Europe: A resurrection?», ό.π., σ. 757. Βλ. και Ντ. Βόιου, «Από τις 'γυναίκες' στο 'φύλο': Θεωρητικές προσεγγίσεις και χώροι της μετανάστευσης», στο Ντ. Βόιου, Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Το φύλο της μετανάστευσης*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008, σ. 17-38.
- 49 N. Piper, ό.π., σ. 1, 5, 16.
- 50 IOM, ό.π., σ. 82.
- 51 N. Piper, ό.π., σ. 1, 5. IOM, ό.π., σ. 82.
- 52 R. King, «Towards a new map of European migration», *International Journal of Population Geography* 8, 2002, σ. 97.
- 53 IOM, ό.π., σ. 32, 82. St. Castles, «Guestworkers in Europe: A resurrection?», ό.π., σ. 745-749.
- 54 IOM, ό.π., σ. 202.
- 55 M. Baldwin Edwards, ό.π., σ. 1449. Η μη κανονική μετανάστευση δεν αποτελεί βέβαια σημερινό φαινόμενο, υπάρχει από την εποχή που τα κράτη άρχισαν να θεσπίζουν συστηματικά σχετικές νομοθεσίες και μεθόδους ελέγχου των συνόρων και της διαμονής στο έδαφός τους. Τα κράτη, εξάλλου, ποτέ δεν κατάφεραν να ελέγξουν απόλυτα τα σύνορα και τις επικρατείες τους.
- 56 D. Papademetriou, «The global struggle with illegal migration: no end in sight», *Migration Information Source* 2005 στο www.migrationinformation.org.
- 57 IOM, ό.π., σ. 221.
- 58 IOM, ό.π., σ. 209-219.
- 59 J. Hollifield, «The emerging migration state», *International Migration Review* 38, 3, 2004, σ. 885-913. Η μη κανονική μετανάστευση αποτελεί βέβαια συνάρτηση και του συνολικού ποσοστό μεταναστών σε μια περιοχή, της γεωγραφικής εγγύτητας και της διαπερατότητας ή του βαθμού δυσκολίας του ελέγχου των συνόρων. IOM, ό.π., σ. 221.
- 60 IOM, ό.π., σ. 9, 209.
- 61 R. Cohen, ό.π., σ. 144.
- 62 I. Bloemraad, A. Korteweg, G. Yurdakul, ό.π., σ. 13.
- 63 St. Castles, «21st-century migration as a challenge to sociology», ό.π., σ. 361.
- 64 R. King, ό.π., σ. 102. A. Pecoud, P. de Guchteneire, ό.π., σ. 2.
- 65 R. King, ό.π., σ. 95.
- 66 N. Glick Schiller, A. Calar, «Towards a comparative theory of locality in migration studies: migrant incorporation and city scale», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35, 2, 2009, σ. 177-202. J. Halfmann, ό.π., σ. 135. A. Wimmer, N. Glick Schiller, ό.π.
- 67 Ενδεικτικά: A. Singleton, P. Barbesino, «The production and reproduction of knowledge on international migration in Europe: The social embeddedness of social knowledge», στο F. Anthias, G. Lazaridis (επιμ.), *Into the margins: Migration and exclusion in Southern Europe*, Aldershot, Brookfield, Σιγκαπούρη, Σίδνεϋ, Ashgate, 1999, σ. 13-33. Φ. Τσιμπιρίδου, «Συσχετίζοντας τη μειονοτική με τη μεταναστευτική εμπειρία: ανάμεσα στις κυβερνοστροφές και στις επιστημονικές κατηγορίες» στο Φ. Τσιμπιρίδου (επιμ.), *Μειονοτικές και μεταναστευτικές εμπειρίες: Βιώνοντας την «κουλτούρα του κράτους»*, Αθήνα, Κριτική, 2009 (υπό έκδοση).
- 68 A. Geddes, «Migration research and European integration: The construction and institutionalization of problems of Europe», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), ό.π., σ. 266-276.

- 69 A. J. Bailey, «Turning transnational: Notes on the theorisation of international migration», *International Journal of Population Geography* 7, 2001, σ. 415-416. R. King, *ό.π.*, σ. 91-93. D. S. Massey et al., *ό.π.*, σ. 287.
- 70 M. Kearney, *ό.π.*, σ. 86. A. Wimmer, N. Glick Schiller, *ό.π.*, σ. 599. N. Glick Schiller, A. Calar, *ό.π.*, σ. 180.
- 71 A. Wimmer, «Herder's heritage and the boundary-making approach: Studying ethnicity in immigrant societies», *Sociological Theory* 27, 3, 2009, σ. 244-270.
- 72 St. Vertovec, «Introduction: new directions in the anthropology of migration and multiculturalism», *Ethnic and Racial Studies* 30, 6, 2007, σ. 961-978. R. Brubaker, F. Cooper, «Beyond identity», *Theory and Society* 29, 2000, σ. 1-47. R. Brubaker, *Ethnicity without groups*, Κέιμπριτζ, Μασσ., Λονδίνο, Harvard University Press, 2004. A. Gupta, J. Ferguson, «Πέρα από την κουλτούρα: Χώρος, ταυτότητα και η πολιτική της διαφοράς», στο Γ. Κυριακάκης, Μ. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Η προσέγγιση του άλλου. Ιδεολογία, μεθοδολογία και ερευνητική πρακτική*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005, σ. 71-102.
- 73 A. Wimmer, *ό.π.*. N. Glick Schiller, A. Calar, *ό.π.*
- 74 A. Bailey, *ό.π.*, σ. 421.
- 75 A. Portes, M. Zhou, «The new second generation: Segmented assimilation and its variants», *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, 1993, σ. 74-96. R. Brubaker, «The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States», *Ethnic and Racial Studies* 24, 4, 2001, σ. 531-548. R. Alba, V. Nee, *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*, Κέιμπριτζ Μασσ., Λονδίνο, Harvard University Press, 2003, σ. 17-66.
- 76 St. Castles, «21st-century migration as a challenge to sociology», *ό.π.*, σ. 352.
- 77 Για τη διεθνικότητα και τη διασπορά βλ. ειδικό αφιέρωμα στα *Σύγχρονα Θέματα* 92, 2006, με θέμα: Σύγχρονες θεωρήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου.
- 78 B. Schmitter Heisler, «The sociology of immigration. From assimilation to segmented integration, from the American experience to the global arena», στο C. B. Brettell, J. Hollifield (επιμ.), *Migration theory. Talking across disciplines*, Νέα Υόρκη, Routledge, 2000, σ. 87. P. Levitt, N. Nyberg-Sorensen, *The transnational turn in migration studies*, Global Commission on International Migration, Global Migration Perspectives 6, 2005, σ. 2. E. Morawska, «The sociology and history of immigration: reflections of a practitioner», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), *ό.π.*, σ. 214. St. Vertovec, *ό.π.*, σ. 968.
- 79 A. Wimmer, N. Glick Schiller, *ό.π.*
- 80 M. Bommers, E. Morawska, «Introduction» και S. Lavenex, «National frames in migration research: the tacit political agenda», στο M. Bommers, E. Morawska (επιμ.), *ό.π.*, σ. 1-18 και 257. A. Wimmer, N. Glick Schiller, *ό.π.*. M. Kearney, *ό.π.*, σ. 86. J. Halfmann, *ό.π.*, σ. 134-35.
- 81 A. Wimmer, *ό.π.*. R. Cohen, *ό.π.*, σ. 108.
- 82 N. Glick Schiller, A. Calar, *ό.π.* σ.180. St. Castles, «21st-century migration as a challenge to sociology», *ό.π.*, σ. 358.
- 83 S. J. Mahler, «Transnational Migration Comes of Age» στο A. Kumar Sahoo, B. Maharaj, (επιμ.). *Sociology of Diaspora: A Reader*, τόμ. I, Jaipur, Νέο Δελχί, Rawat Publications, 2007, σ. 194-226.